
Л. Л. Богачова, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Вплив права Ради Європи на національну правову систему України

У статті досліджено структуру й особливості правової системи Ради Європи; проаналізовано методи і принципи тлумачення Конвенції про захист прав людини і основних свобод Європейським судом з прав людини; розглянуто процедуру і наслідки проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів України на їх відповідність Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: *правова система Ради Європи, конвенція, рекомендація, Європейський суд з прав людини, національне законодавство, правова експертиза.*

У 1949 р. була створена Рада Європи (РЄ) – міждержавна регіональна організація, до складу якої входять 47 країн. Це інтеграційне об'єднання має на меті «досягнення більшого єднання між його членами для збереження та втілення у життя ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу» (ст. 1 Статуту Ради Європи) [13]. У межах РЄ функціонують Комітет міністрів, Парламентська асамблея, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ, Суд), Конгрес місцевих і регіональних влад.

Правова система РЄ сформувалася під впливом романо-германської і англо-американської правових сімей, принципів міжнародного універсального права. Вона включає інституційну (суб'єкти права), нормативну (система принципів і норм права, зовнішні форми об'єктивації права) і функціональну (процеси нормотворчості, застосування і тлумачення права) підсистеми. Правова система Ради Європи класифікується як міждержавна правова система, якій притаманна низка ознак: а) існування спільного правового поля, в якому діють норми як міжнародного, так і внутрішньодержавного права; б) наявність наднаціонального юрисдикційного механізму, який забезпечує застосування норм Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.; в) створення правових стандартів, які встановлюють єдині вимоги до держав-учасниць, передусім у галузі захисту прав і свобод людини; г) специфіка системи права, основу якої складають конвенційні норми та норми, вироблені ЄСПЛ в процесі розгляду конкретних справ; д) особливі способи об'єктивації права (багатосторонні міжнародно-правові договори; прецеденти тощо) [3, с. 130; 14].

Рада Європи приймає два види актів – конвенції та рекомендації. Конвенція — це міжнародно-правовий документ, який має характер зобов'язання. Він є результатом процесу обговорень та погоджень, в якому беруть участь основні органи РЄ, зокрема Комітет міністрів і Парламентська асамблея. Кожна держава, яка підписує та ратифікує конвенцію, зобов'язана дотримуватися її положень та запроваджувати їх до національного законодавства. Рада Європи вже виробила 216 конвенцій, більша частина з яких є відкритою, у тому числі для участі в них держав, що не належать до цієї організації. Конвенції РЄ формують широкий загальноєвропейський правовий простір і є правовою основою для здійснення країнами спільних заходів у економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузі, а також у галузі прав людини. Комітет міністрів РЄ ухвалює рекомендації державам-учасницям з питань, які не потребують врегулювання через конвенції та щодо яких він виробив «загальну політику». Рекомендації не носять характеру зобов'язань, хоча Статут Ради Європи (ст. 15) надає

повноваження Комітету міністрів звертатися із запитом до урядів держав-членів з тим, щоб інформувати його про заходи, вжиті ними щодо цих рекомендацій. Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) за результатами обговорення питань, що належать до її компетенції, надсилає Комітету міністрів свої висновки у формі рекомендацій (ст. 22 Статуту РЄ). Документи ПАРЄ не мають обов'язкової сили, але ними керуються у своїй діяльності Комітет міністрів, національні уряди, парламенти і партії.

Норми права РЄ можна класифікувати за різними критеріями. Залежно від характеру приписів вони поділяються на імперативні, диспозитивні та рекомендаційні. Більша частина норм є диспозитивними, тобто юридично обов'язковими лише для держав, які їх приймають і погоджуються виконувати. Імперативні норми містяться у статутних актах РЄ. Рекомендаційними є норми, які покликані узгоджувати міжсуб'єктні відносини, встановлюючи бажану, доцільну модель поведінки, але які не зобов'язують її виконувати. За способом створення розрізняють договірні норми і такі, що створюються внаслідок ухвалення рішень або рекомендацій. Договірні норми РЄ випливають із договорів, укладених між суб'єктами права цієї міжнародної організації. Норми договорів РЄ є юридично обов'язковими, їх порушення передбачає міжнародно-правову відповідальність, характер якої визначається самими учасниками договору, укладеного в рамках РЄ. Принцип обов'язковості та добросовісності у виконанні міжнародних обов'язків (*pacta sunt servanda*) закріплений у ст. 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів [1]. Інші норми Ради Європи, що створюються внаслідок ухвалення Комітетом міністрів, Парламентською асамблеєю та Конгресом місцевих і регіональних влад Європи рішень/резолуцій або рекомендацій, є нормами, які у своїй більшості не носять юридично обов'язкового характеру (*vis obligandi*), не породжують чітких прав та обов'язків суб'єктів, але водночас містять приписи, яких суб'єкти права РЄ мають дотримуватися (наприклад, Резолюція ПАРЄ «Європейська конвенція про права людини: необхідність поліпшення під-

готовки юристів» від 7 березня 2014 р. [10]). Подібні норми ідентифікують як норми «м'якого права» [12, с. 313–319; 4, с. 557–562].

Одним із найважливіших досягнень РЄ є вироблення загальноєвропейських стандартів прав людини. Вони були закладені Конвенцією про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (Конвенція), яка стала справжнім загальноєвропейським білем про права людини, «конституційним документом європейського публічного порядку» [11]. Відмінною рисою Конвенції є встановлення незалежного наднаціонального механізму контролю за дотриманням її положень і притягнення до відповідальності держав-порушниць. Головним елементом контрольного механізму виступає ЄСПЛ, покликаний забезпечити однакове тлумачення і застосування Конвенції всіма державами-учасницями. Практика ЄСПЛ — приклад юридично обґрунтованого і цілком виправданого втручання світового співтовариства у внутрішні справи держав, де такі права порушуються [2]. Результатом діяльності ЄСПЛ стало виникнення особливого правового феномену — «права Конвенції про захист прав людини і основних свобод».

ЄСПЛ розглядає індивідуальні скарги, з якими до нього безпосередньо може звернутися «будь-яка фізична особа, неурядова організація або група приватних осіб», які вважають себе «жертвою порушення» прав, гарантованих Конвенцією. Предметом скарги виступають основні права людини, закріплені у Конвенції і протоколах до неї. Відповідачем у ЄСПЛ може бути тільки держава — учасниця Конвенції. Відповідальність держави настає за досить велику кількість правопорушень — як за дії державних органів чи службовців, так і за недоліки у законодавчій практиці. Умовою звернення до ЄСПЛ є вичерпність усіх внутрішніх засобів правового захисту. Питання про те, чи були використані в конкретному випадку заявником усі можливі правові засоби, ЄСПЛ вирішує сам, виходячи при цьому з особливостей правової системи держави-відповідача, і, перш за все, системи органів правосуддя, та з урахуванням специфічних обставин конкретної справи.

Задоволення Судом скарги приватної особи зобов'язує державу вжити певних юридично значущих (таких, що викликають певні юридичні наслідки і формально обов'язкових для виконання тими суб'єктами, яких вони стосуються) і неюридичних заходів. Прикладом останніх є публікація в національних виданнях рішень ЄСПЛ для ознайомлення з ними широкого кола юристів, правозахисників та інших заінтересованих осіб. Юридично значущі заходи поділяються на індивідуальні та загальні (нормативні) [9, с. 30–33]. Індивідуальні заходи самі по собі не впливають на усунення причин, що призвели до порушення прав людини. Такими заходами є, наприклад, виплата потерпілому заявникові зазначеної Судом компенсації за рахунок бюджету держави-порушниці (протягом 2013 р. на виконання рішень ЄСПЛ з Державного бюджету України було сплачено 84 980 000,2 грн [16]); або повторний розгляд справи (процедура *restitutio in integrum*). Загальні (нормативні) заходи можуть бути як нормотворчого, так і правороз'яснювального характеру. З моменту набуття чинності рішення Суду для держави-порушниці виникає зобов'язання скасувати або внести зміни до актів національного законодавства. Питома вага нормотворчих заходів серед усіх нормативних юридичних акцій держав-відповідачів складає близько 96 %.

Відповідно до ст. 46 Конвенції рішення ЄСПЛ формально обов'язкові тільки для держави-учасниці, стосовно якої вони були винесені. Проте згідно зі ст. 32 Конвенції Суд має право офіційно тлумачити всі її статті і внаслідок такого тлумачення виводити з Конвенції нові принципи і норми, на які він посилається в наступних своїх рішеннях як на прецедент. При тлумаченні Конвенції ЄСПЛ використовує такі основні принципи і методи: принцип «автономних понять» — Суд самостійно (автономно) оцінює значення понять і категорій, які використовуються в статтях Конвенції, і, враховуючи існуючі розходження у смислі термінів у правових системах держав-учасниць, намагається встановити їх єдине значення; принцип «позитивних зобов'язань» — оскільки норми Конвенції закріплюють в основному «негативні» права людини, які вимагають невтручання у їх здійснення з боку держави, Суд суттєво коре-

гує цей підхід і покладає на держави-учасниці обов'язок впливати всіх необхідних заходів із метою забезпечення реалізації гарантованих людині прав і свобод; метод захисту «рикошетом» — визнання і захист Судом тих прав, які безпосередньо не закріплені у Конвенції, але тісно пов'язані з її положеннями або виводяться з них (наприклад, право на виконання судових рішень, право людини на зображення та ін.); метод встановлення «національних меж оцінки» — Суд поважає національні правові традиції і залишає національним владам певні «межі оцінки», які залежать від конкретних прав або фактичної ситуації [6, с. 1073–1078]. Прецеденти ЄСПЛ зв'язують не тільки сам Суд, а й обов'язкові для всіх країн — учасниць Конвенції, у тому числі і для України. Так, ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. прямо зобов'язує суди України застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права [7]. У 2013 р. РЄ був запроваджений проект «Посилення незалежності, ефективності і професіоналізму судової влади» (триває до кінця 2014 р.) з метою надання допомоги Україні у реформуванні судової системи, покращення підготовки суддів, роз'яснення рішень ЄСПЛ і способів застосування його практики у повсякденній роботі національних судів [5]. В Україні суди загальної юрисдикції найчастіше звертаються до положень Конвенції і практики Суду за наявності прогалин у національному законодавстві; у разі невідповідності законодавства України положенням Конвенції та рішенням Суду; при використанні у судовій практиці таких принципів, як верховенство права, справедливість тощо. Конституційний Суд України для обґрунтування власних правових позицій використовує відсильний, казуїстичний або казуїстично-змістовний способи застосування практики ЄСПЛ з прав людини.

Забезпечення представництва України в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення нею Конвенції покладено на Урядового уповноваженого у справах ЄСПЛ з прав людини. Він наділений повноваженнями на національному рівні вживати заходів для запобігання констатації Судом порушення Конвенції; на будь-якій стадії розгляду справи Судом за влас-

ною ініціативою або ініціативою заявника проводити переговори про укладення угоди про дружнє врегулювання; координувати виконання рішень Суду, які є тлумаченням норм Конвенції та її невід'ємною частиною, містять норми права та підлягають застосуванню в порядку виконання міжнародних договорів; вживати на будь-якій стадії розгляду справи Судом заходів для відновлення прав заявника, включаючи звернення до державних органів, установ, організацій та органів місцевого самоврядування, якщо у справі вбачається порушення Конвенції; проводити аналіз практики Суду та видавати огляди рішень Суду, які містять норми права (підпункти 7, 7¹, 7², 10) [8].

Як відомо, Україна стала членом РЄ з листопада 1995 р. Одним із важливих напрямів сприяння РЄ соціально-правовому розвитку нашої держави є наближення правових стандартів в Україні до стандартів РЄ у галузі прав людини та верховенства права шляхом приєднання України до конвенцій, які складають договірну базу РЄ. Наша країна є стороною 83 юридично-зобов'язуючих інструментів РЄ (станом на серпень 2014 р.). Ще 20 підписаних, але нератифікованих документів очікують на завершення відповідних внутрішньодержавних процедур.

6 липня 2011 р. Комітет міністрів РЄ ухвалив План дій РЄ для України на 2011–2014 рр. План дій спрямований на надання Україні підтримки у виконанні її статутних та індивідуальних зобов'язань як держави – члена РЄ. Він передбачає пакет пріоритетних заходів, покликаних допомогти в адаптації українського законодавства, інститутів і практики до європейських стандартів прав людини, верховенства права і демократії. Ці заходи мають забезпечити вільні і справедливі вибори, реформування судової влади, боротьбу з корупцією, протидію легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, а також свободу вираження поглядів та посилення соціальних гарантій.

Ефективною формою використання науково-експертного потенціалу РЄ з метою удосконалення національного законодавства є співробітництво України з Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія). Венеціанська комісія за роки свого існування підготувала

понад 150 висновків та експертних оцінок щодо законопроектів та законів України.

Невідповідність національного законодавства нормам Європейської конвенції становить найпоширенішу причину порушень прав людини. Забезпечити таку відповідність покликана правова експертиза проектів нормативно-правових актів. Урядовий уповноважений у справах ЄСПЛ з прав людини здійснює постійну та з розумною періодичністю перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці ЄСПЛ, передусім у сферах, що стосуються діяльності правоохоронних органів, кримінального провадження, позбавлення свободи (п. 3 ст. 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»). Законодавець не вказує конкретної періодичності, з якою повинна здійснюватися експертиза нормативно-правових актів, і не передбачає відповідальності за її непроведення, він тільки зобов'язує міністерства та інші центральні органи виконавчої влади забезпечувати систематичний контроль за додержанням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Суду (п. 5 ст. 19 Закону).

Загальний порядок проведення правової експертизи встановлюється Методичними рекомендаціями щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, схваленими постановою колегії Міністерства юстиції України від 21.11.2000 р. № 41, а також наказом Міністерства юстиції України від 20.08.2008 р. «Про здійснення експертизи проектів законів, проектів актів Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів, на які поширюється вимога державної реєстрації, щодо відповідності положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини». Експертиза здійснюється у два етапи: 1) перевірка на предмет регулювання, тобто, чи стосується проект прав і свобод, гарантованих Конвенцією; 2) перевірка на відповідність положенням Конвенції та практиці ЄСПЛ, яка здійснюється шляхом встановлення того, чи вміщує проект нормативного акта положення, які можуть

призвести до порушення норм Конвенції. Слід зазначити, що у суб'єктів нормотворчості труднощі виникають переважно на першому етапі проведення експертизи, оскільки перед поданням проекту акта на правову експертизу чи відомчого акта на державну реєстрацію суб'єкт нормотворчості має самостійно визначити, чи підлягає проект акта експертизі чи ні, та отримати, у разі необхідності, відповідний висновок. Для полегшення цієї роботи Міністерством юстиції було розроблено Тематичний покажчик до Конвенції, який є результатом опрацювання великої кількості базових рішень ЄСПЛ. Тематичний покажчик містить ключові поняття, за якими можна ідентифікувати належність акта до сфери правового регулювання Конвенції, і покликаний сприяти кращому розумінню розробниками проектів нормативно-правових актів природи і сутності Конвенції та практики ЄСПЛ.

За результатами експертизи може бути прийняте одне з таких рішень: а) проект нормативно-правового акта відповідає Конвенції та практиці ЄСПЛ; б) проект нормативно-правового акта не відповідає Конвенції та практиці ЄСПЛ; в) проект нормативно-правового акта за предметом правового регулювання не стосується Конвенції та практики ЄСПЛ. Статистика свідчить, що більшість проектів нормативних актів відповідають положенням Конвенції. Так, протягом 2013 р. було здійснено експертизу 4013 проектів нормативно-правових актів. Щодо законів, указів Президента і постанов Кабінету Міністрів було отримано 1002 позитивних і 93 негативних висновки, 635 проектів визнані такими, що за предметом правового регулювання не стосуються Конвенції; 1591 позитивний і всього 13 негативних висновків прийняті стосовно проектів відомчих актів, 679 з них — не стосуються Конвенції.

Отже, РЄ відіграє важливу роль у гармонізації національного права європейських держав, переважна більшість її пропозицій знаходить згодом своє правове відображення у національному законодавстві держав-членів. Для України співпраця з РЄ має особливе значення, оскільки Євросоюз, оцінюючи готовність держави до підписання угоди про асоціацію, передусім, звертає увагу на розвиток і прогрес у відносинах з РЄ. На со-

годні пріоритетними напрямками співробітництва України з РЄ залишаються: реформування чинного і розробка та імплементація нового законодавства у відповідності до стандартів РЄ на основі принципів верховенства права та прав людини; розбудова толерантного, демократичного суспільства, яке базується на європейських стандартах, зокрема, стосовно соціальних прав та прав національних меншин, рівних прав жінок та чоловіків, захисту дітей тощо; об'єднання зусиль для посилення ефективності боротьби проти корупції та відмивання коштів, протидії тероризму; залучення РЄ у взаємодії з Європейським Союзом до вирішення таких актуальних питань, як забезпечення свободи пересування, боротьба проти торгівлі людьми та ін.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Текст] // Відом. Верхов. Ради Укр. РСР. — 1986. — № 17. — Ст. 343.
2. Де Сальвіа, М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. [Текст] / М. де Сальвіа. — СПб., 2004 — 1072 с.
3. Луць, Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) [Текст] : монографія / Л. А. Луць. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 304 с.
4. Мавроматі, О. Є. Джерела «м'якого права» в системі права Ради Європи [Текст] / О. Є. Мавроматі // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — Вип. 62. — С. 557—562.
5. Посилення незалежності, ефективності і професіоналізму судової влади [Електронний ресурс] : Проект РЄ. 2014 р. — Режим доступу: <http://iz.od.court.gov.ua>.
6. Право Европейского Союза [Текст] : учеб. для вузов / под ред. С. Ю. Кашкина. — М. : Изд-во Юрайт ; Высш. образование, 2010. — 1119 с.
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини [Текст] : Закон України від 23 лют. 2006 р. // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 12. — Ст. 792.
8. Про внесення змін до Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : постанова Каб. Міністрів України від 10 верес. 2014 р. № 431. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>.

9. Рабінович, П. М. Вплив Конвенції про захист прав людини і основних свобод на юридичну практику держав-членів Ради Європи [Текст] / П. М. Рабінович // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. – Ч. 1 / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2000. – С. 30–33.
10. Резолюція Парламентської асамблеї РЄ «Європейська конвенція про права людини: необхідність поліпшення підготовки юристів» [Електронний ресурс] : від 7 берез. 2014 р. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 23 березня 1995 р. по справі «Лоїзиду проти Турції», п. 75 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int>.
12. Санченко, А. Загальні теоретико-правові характеристики права Ради Європи [Текст] / А. Санченко // Публ. право. – 2011. – № 3. – С. 313–319.
13. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/>.
14. Бенуа-Ромер, Ф. Право Ради Європи [Текст] / Ф. Бенуа-Ромер, Г. Клебес. – К. : Вид-во К. І. С., 2007. – 232 с.
15. Шевчук, С. Порівняльне прецедентне право з прав людини [Текст] / С. Шевчук. – К. : Вид-во «Реферат», 2002. – 344 с.
16. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>.

Стаття надійшла 4 серпня 2014 р.

Л. Л. Богачева

**Влияние права Совета Европы
на национальную правовую систему Украины**

В статье исследована структура и особенности правовой системы Совета Европы; проанализированы методы и принципы толкования Конвенции о защите прав человека и основных свобод Европейским судом по правам человека; рассмотрена процедура и последствия проведения правовой экспертизы проектов нормативно-правовых актов Украины на предмет их соответствия Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: правовая система Совета Европы, конвенция, рекомендация, Европейский суд по правам человека, национальное законодательство, правовая экспертиза.

L. L. Bogachova

**The influence of the Council of Europe law
on the national legal system of Ukraine**

The article explores the structure and the legal system of the Council of Europe, which is classified as an international legal system. It includes institutional (legal subjects), normative (system of principles and the rule of law, the external forms of objectification of law) and functional (the rulemaking process, application and interpretation of law) subsystem. The Council of Europe adopts two types of acts — Convention (international legal documents having the character of liabilities) and recommendations (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe and do not have the character of liabilities). The Council of Europe has developed 216 conventions, most of which are open. Ukraine is a party to 83 CoE legally binding documents (as of August 2014). Another 20 signed, but not ratified documents awaiting the completion of the respective internal procedures. The rule of law the Council of Europe are classified: a) by the method of legal regulation — for mandatory, discretionary and non-binding; b) by the method of creation — on contractual and those which are created as a result of decisions or recommendations.

One of the most important achievements of the Council of Europe is to develop a pan-European human rights standards. The foundations of this system were laid down by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 A distinctive feature of the Convention is to establish an independent supranational mechanism to monitor compliance with its provisions and prosecution of offenders, the main element of which is the European Court of Human Rights to ensure a uniform interpretation and application of the Convention by all States Parties. The article analyzes the basic methods and principles used by the ECtHR in the interpretation of the Convention: the principle of «autonomous concepts»; the principle of «positive obligations»; protection method «ricochet»; method of establishing a «national borders evaluation». ECtHR precedents bind not only the court but also mandatory for all States Parties, including Ukraine. Courts of general jurisdiction of Ukraine increasingly turning to the provisions of the Convention and the practice of the Court in the presence of gaps in national legislation, in the case of non-compliance of

Ukrainian legislation with the Convention and the decision of the court, when used in judicial practice principles such as the rule of law, justice and the like.

The most common cause of human rights violations is the incompatibility of national legislation with the European Convention. The legal examination of normative legal acts designed to ensure that compliance. The article describes the procedure and the consequences of the legal expertise of draft legal acts of Ukraine on compliance with the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the European Court of Human Rights.

Council of Europe Action Plan for Ukraine for 2011–2014 provides a set of priority activities designed to assist in the adaptation of Ukrainian legislation, institutions and practices in line with European standards on human rights, the rule of law and democracy. This includes, in particular, ensuring free and fair elections, judicial reform, anti-corruption, anti-laundering of proceeds from crime, as well as freedom of expression and strengthening social safety nets.

Keywords: *legal system of the Council of Europe conventions, recommendations, the European Court of Human Rights, national legislation, legal expertise.*